

Este Gargantua un model al bunului judecător? Înțelepciunea magistratului în arta judecării

Is Gargantua a Model of the Good Judge? The Wisdom of the Magistrate in the Art of Judgment

Vlad GRIGORESCU¹

Rezumat: Lucrarea de față își propune să aducă în atenția publicului modul în care Gargantua și Pantagruel, eroi polivalenți, se erijează ad-hoc în judecător prin înțelepciunea și tactul său. Înțelepciunea magistratului ocupă un loc de seamă în arta judecării dar nu poate fi înfăptuită fără respectarea principiilor procesuale inerente: echitate, imparțialitate, respectarea legii. Astfel, deși înțelept magistrat Gargantua nu și-ar putea găsi în totalitate locul într-o instanță modernă, căci unica sa calitate de magistrat reliefată în opera lui Rabelais este aceea a unei rațiuni deosebite. Dreptul și, implicit, sistemul procesual a evoluat astfel încât ne putem întreba astăzi dacă cheia unei judecări înțelepte este combinația dintre rațiunea judecătorului și respectarea principiilor procesuale. Se vor atinge astfel următoarele aspecte în cursul lucrării: comentariul scenei în care Gargantua este chemat de înțelepți spre a-i ajuta în luarea hotărârii asupra cărora au fost solicitați, caracterizarea personajului Gargantua într-o manieră sintetică și emiterea unor concluzii preliminare asupra acestuia. Se va continua ulterior cu o prezentare în lumina comparativă a legislațiilor europene a marilor principii care ghidează activitatea judecătorului, țările vizate fiind România și Franța. Această comparație va fi însoțită de jurisprudențe relevante naționale și europene. Se vor analiza sintetic părțile introductive ale Codurilor de procedură civilă din România și Franța precum și doctrina din aceste două țări.

Cuvinte cheie : magistrat, înțelepciune, procedură, judecată.

Abstract This paper aims to bring to the public's attention the way Gargantua, a versatile hero, ad-hoc asserts himself as a judge through his wisdom and tact. The wisdom of the magistrate holds a significant place in the art of judgment but is not complete without adherence to the inherent procedural principles - equity, impartiality and respect for the law. Thus, although he is a wise magistrate, Gargantua would not entirely find his place in a modern court, as his only quality as a magistrate highlighted in Rabelais's work is that of exceptional reasoning. The law and, implicitly, the procedural system have evolved to the point where we can ask today whether the key to a wise judgment is the combination of the judge's reasoning and adherence to procedural principles. Thus, the following aspects

¹ Doctorand, Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: vlad.grigorescu@student.uaic.ro

will be addressed during this paper: commentary on the scene where Gargantua is summoned by the wise to help them make the decision they have been asked for, characterization of the character of Gargantua in a synthetic manner and the issuance of some preliminary conclusions about it. There will subsequently be a presentation in comparative light of European legislations regarding the major principles that guide the activity of judges, the targeted countries being Romania and France. This comparison will be accompanied by key jurisprudences from national laws as well as relevant jurisprudence from European courts. The introductory parts of the Codes of Civil Procedure from Romania and France will be synthetically analyzed along with the doctrine from these two countries.

Keywords: magistrate, wisdom, procedure, judgment.

1. Introducere

Immanuel Kant² spunea despre înțelepciune că reprezintă un „*model de viață organizată*”. Știința reprezintă, în viziunea aceluiași filozof, cunoaștere organizată. Se consideră din *illo tempore* că înțelepciunea este virtutea cea mai de preț a omului – aceasta fie este o calitate înăscută, fie este cultivată prin cunoaștere, prin încercări diverse. La rândul său, George Călinescu afirma că înțelepciunea este unul dintre motivele principale ale literaturii tradiționale și epopeice precum și una dintre trăsăturile fundamentale de caracter ale protagonistului din basme³.

Literatura ne oferă una dintre cele mai complete imagini asupra virtuților umane, căci înțelepciunea a fost cântată de autori încă din perioada antică : Antigona este un model al înțelepciunii căci înfrânge legea draconică și își înmormântează fratele condamnat la moarte, Solomon este un exemplu al înțelepciunii căci el înfăptuiește dreapta judecată, Avraam este un model de înțelepciune căci el se oprește din sacrificarea copilului ascultând cuvântul lui Dumnezeu. Iar tema aceasta este continuată și în perioada Evului Mediu, la scară mai complexă, deoarece pentru a putea judeca, pentru a emite opinii , omul trebuie să fie înțelept, să aibă tact, gândire logică, simpla respectare a unor coordonate tehnice nefăcându-l să devină un bun judecător. Vom analiza povestea lui Gargantua și Pantagruel, două personaje cu destine diferite, dar care pentru cetatea lor au reprezentat adevărate modele.

2. Despre viața și opera lui Rabelais

Să ne aplecăm mai întâi asupra creatorului lor, Rabelais, exponent de seamă al umanismului francez, considerat de Yves Giraud⁴ ca fiind scriitorul care încarnează în cea mai strălucită manieră Renașterea franceză. Romanticii secolului al XIX-lea l-ar fi renegat, dat fiind linia sa narativă extrem de sinuoasă, numeroasele

² Citatul lui Immanuel Kant este extras din „*Dicționarul de maxime comentat*” al lui Tudor Vianu, ediția a-II-a, Editura Științifică, București, 1971, p. 69.

³ G.Călinescu , „*Estetica basmului*”, Editura pentru Literatură, București, 1965, p. 20 și urm.

⁴ Y. Giraud si E. , „*Histoire de la littérature française*” – *De Villon à Ronsard, XVe – XVIe siècles*”, Nouvelle édition révisée 1997, GF Flammarion, Paris, 1997, p. 275 și urm.

personaje ale căror raporturi pot părea pe alocuri ilogice, lipsa certitudinii spațio-temporale. Maurice Rheims afirma în *Infernul curiozității*⁵ că Balzac și Zola plasau fiecare personaj pe o stradă, la un număr determinat, aveau grijă să reliefeze minuțios tot arborele lor genealogic – să privim de exemplu pe Lucien de Rubempré, eroul balzacian al *Iluziilor pierdute* ori pe Colonelul Chabert, iscusit meșter al armelor) dar și lipsa unui scop al narațiunii (cine/când/cum triumfă, care e soarta personajului, ce devine el).

Rabelais nu urmează nici unul dintre aceste traiecte literare, opera sa este de fapt un lung șir de istorisiri fantastice, pe alocuri umoristice, cu personaje din toate păturile sociale, protagoniștii având uneori funcții dintre cele mai neașteptate. Autorul nu își dorește un subiect centrat pe o acțiune liniară, ci este mai degrabă aplecat înspre stilul unui roman epistolar, dat fiind că urmează evoluția celor doi protagoniști nu de manieră detaliată, ci plasându-i în diferite ipostaze ale vieții lor (care uneori pot părea fără sens). Un singur lucru este cert și anume raportul de paternitate dintre Gargantua și Pantagruel. Năcut în 1494 în Turena, ținut al Franței centrale, Rabelais este fiu de avocat, școlit în abația de la Seuilly. În singura sa operă publicată, se va răzvrăti împotriva pedepselor și modului în care înțelegeau călugării să-i educe pe tineri. Student la Sorbona, ulterior pentru puțină vreme novice într-o mănăstire franciscană, Rabelais își găsește un protector în persoana episcopului Geoffroy d'Estissac, al cărui secretar devine, iar la 1530 îl găsim student la medicină la Montpellier. Traducător de cărți medicale, el va publica la 1531 la Lyon „*Uimitoarea viață a lui Pantagruel, feciorul lui Gargantua*”. La 25 octombrie 1533, Sorbona condamnă cartea acuzând-o de nerușinare, căci în fapt ea era un atac direct la fățarnicia filozofiei religioase, care pe alocuri se abătea de la protejarea valorilor și a credinței. Versiunea definitivă a romanului va apărea de abia în 1564, la doi ani după moartea lui Rabelais și va fi considerată de istoricii literaturii franceze ca fiind al doilea mare roman epistolar după opera lui Honoré d'Urfé, „*L'Astrée*”.

Prieteni cititori

*Eu numai despre răs scriu, se-nțelege
căci răs-u-i partea omului firească*⁶

Opera sa istorisește viața, pe un dublu plan narativ, a doua personaje : Gargantua, erou privit inițial sub auspiciu negativ, ca fiind trândav, iscoditor și detestând învățătura, devenit mai apoi un personaj pozitiv sub influența lui Ponocrat (care îi fu dascăl) și Pantagruel, fiul său, rod al iubirii sale cu Bodebec. La moartea lui Bodebec se naște o dilemă - Gargantua nu știe dacă să se bucure de nașterea copilului ori să bocească moartea soției, însă cel din urmă reușește să

⁵ M. Rheims, „*Infernul curiozității*”, traducere Baconsky Leon, editura Meridiane, București, 1987.

⁶ În redactarea acestei lucrări am folosit traducerea în limba română a romanului *Gargantua și Pantagruel* apărută în anul 1968 la Editura Tineretului din București, sub traducerea soților Ileana și Romulus Vulpesu, ilustrată de Val Munteanu, una dintre cele mai frumoase traduceri ale unui text de literatură franceză, care a bucurat generații întregi de copii și tineri. Citatul se regăsește la pagina V din prefața scrisă de Romulus Vulpesu.

mențină modelul unui *pater familias* și devine diligent cu educația feciorului său. Copilul este descris ca sprinten la minte și lacom de apă și mâncare. Gargantua își trimite fiul la Universitate la Paris și unde va primi Pantagruel o scrisoare plină de înțelepciune din partea tatălui său, moment literar considerat ca fiind un „*imn închinat renașterii literaturii*”⁷. La Paris, Pantagruel se împrietenește curând cu Panurge, hâtru și cultivat, căci el vorbește multe limbi, însă farseur fin, născut în Turena (ținutul natal al lui Rabelais). Opera lui Rabelais creionează și deviza renașcentistă, „*știința fără conștiință nu este decât ruina spiritului*”. Personajele sunt foarte vii, reale, prezentând trei momente cheie ale Renașterii :

- 1) Ante-Renașterea: bunicul Grandgousier (Gură-mare) : om naiv și simplu, incult și grosolan, dar care manifestă respect față de învățați și clerici.
- 2) Începutul Renașterii: Gargantua este eroul de tranziție între Evul Mediu și timpul nou, înțelept, care pune mai presus de orice etica, dreptatea națiunii și sinceritatea sufletească.
- 3) Apogeul Renașterii: Pantagruel – inteligent, cinstit, drept, dornic de cunoaștere, pretinzând ca și cei apropiați lui să fie culti și înțelepți.

3. Judecătorul Gargantua

Să privim acum manifestările juridice ale personajelor din opera lui Rabelais: bunul judecător Gargantua și asupra lui Pantagruel, fiul său, care va judeca cu ochii închiși asemenea lui Solomon, un proces având o cauză hilară. Fiindcă modelul lui Pantagruel este tatăl său Gargantua, cum se va vedea din analiza capitolului al XL-lea, intitulat *Ce făcu Gargantua după bătălie și cuvântarea pe care o rosti el*, și al capitolului al XLI-lea „*Cum au fost răsplătiți după bătălie învingătorii gargantuști*”: *Părinților și străbunilor noștri de fericită amintire, li s-a părut mai firesc și mai cu judecată ca [...] mai degrabă să dureze monumente ale omeniei și bunăvoinței în inima celor învinși, decât să-și expună puterea prin columne și piramide, semne pe care vremea le șterge, pe care oricine le poate năruie [...] Vă socotesc iertați și liberi, ca mai înainte [...] Domnia sa va veni de drept fiului său, care, până la majorat, va fi sub tutela unui consiliu de oameni înțelepți [...] Numai cei vinovați de război și cei care l-au sfătuit și l-au îndemnat la rău pe Picrocol, capete înfierbântate și pornite pe stricăciuni și neorânduială, vor fi pedepsiți [...]”*⁸; „*După ce își termină Gargantua cuvântul, îi fură înfățișați toți cei vinovați de război. Altceva nu le făcu Gargantua decât îi rândui să muncească în imprimeria lui de curând înființată, odată cu născocirea tiparului*”⁹ (Joacă un rol însemnat juridic și replica fratelui Ioan care îi spune lui Gargantua: „*acolo unde-i zid în față, zid în spate, zid la stânga, zid la dreapta, acolo-s numai pizme, intrigi si zidăreli*”).

⁷ Fr. Rabelais, „Gargantua si Pantagruel”, traducere Ileana si Romulus Vulpesu, Editura Tineretului, București, 1968, Prefață, p. VI.

⁸ Fr. Rabelais, op.cit., cap. XL, partea I - *Viața nemaipomenită a marelui Gargantua, tatăl lui Pantagruel*, pp. 98-100.

⁹ *Idem*, cap. XLI, partea I - *Viața nemaipomenită a marelui Gargantua, tatăl lui Pantagruel*, pp. 101-102.

Vom considera pe Gargantua din punct de vedere al temei abordate, ca fiind stadiul incipient al judecătorului modern, deoarece este un conducător și un judecător înțelept, dar lipsit de tehnicitate și principii. Gargantua aplică principiile dreptului natural în care iertarea, virtute biblică supremă, operează ca mijloc de achitare, pentru a demonstra în final că justiția este îndreptată înspre oameni, iar scopul acesteia este de a corija și nu de a condamna. El vizează latura moralizatoare a judecății, evitând să acorde pedepse dure celor ce se fac vinovați de declanșarea ostilităților, degradarea acestora fiind pedeapsa supremă. Gargantua este un judecător al dreptului natural, un *jusnaturalist*, pentru care sancțiunea penală nu pare să aibă vreo însemnătate atâta vreme cât poate fi compensată de învățătura biblică. Este rațional, căci pentru el este mai important să fie reținut ca un *judex* suprem în mentalul colectiv, care să impregneze imaginea dreptății oamenilor, decât ca un judecător *ad legem*, care să pedepsească după cod, adăugând circumstanțe agravante. Cu alte cuvinte, Gargantua este însăși rațiunea justiției, este modelul unui judecător care vrea să repare dauna cauzată, care vrea să-l facă conștient pe inculpat de greșeala sa. El face apel la propria ei lege, la *jus gentium*, ceea ce din punct de vedere juridic nu este totalmente eronat dat fiind faptul că ne aflăm în stadiul incipient al codificării dreptului. Ca judecător, Gargantua nu este un simplu procedurist, nu interpretează teleologic ori literar legea, el apără interesele poporului său acordând grație celor care au greșit conferind pedeapsa minimală celor vinovați, mizând mai mult pe efectul colectiv memorialistic al unui act echilibrat („să dureze monumentele omeniei și bunăvoinței”). Gargantua întruchipează justiția incipientă, fiind prin excelență un judecător suprem, decizia sa luată *ad-hoc* nelăsând posibilitatea părților de a se apăra, de a aduce probe. Pedeapsa, pe care acesta o acordă celor vinovați, are și un scop practic și anume acela că inamicul va fi utilizat ca mijloc de muncă, ceea ce demonstrează celeritatea sa.

În final vom putea constata că el nu aduce argumente legale, nu invocă excepții, hotărârea pronunțată se fondează numai pe simțămintele lui și dorința de a fi recunoscut ca mărinimos. Gargantua este judecătorul incipient, înțelept și rațional. Totuși este ghidat de propriul său interes și este absolut în hotărârile sale întrucât este prima și ultima instanță a regatului.

4. Ipostaza de judecător a lui Pantagruel

Pantagruel, fiul lui Gargantua, reprezintă ipostaza judecătorului înțelept, care aduce de partea sa în motivarea deciziei rațiunea argumentului. În scena care urmează a fi comentată, personalitatea judecătorului Pantagruel se apropie de cea a tatălui său, în măsura în care acesta își amintește de sfaturile tatălui său și, vrând să-și încerce puterile minții, va dezbate cu adversarul, timp de mai multe ore, considerându-l la final ca fiind o „*vită încălțată*”. Este pus în fața litigiului dintre seniorii Pupăndos și Soarbezeamă, litigiu ajuns în fața Înaltei Curți (practic în stare de recurs)¹⁰. Pantagruel este adus pe post de *amicus curiae* de către învățatul și

¹⁰ Fr. Rabelais, *op. cit.*, cap. XII, partea a-II-a - *Uimitoarea viață a lui Pantagruel, feciorul uriașului Gargantua*, pp. 144-150.

chibzuitul Du Druhet. Chemat în fața curții, Pantagruel repudiază din start probele scrise, îndepărtând sacii cu hârtii, privilegiind oralitatea procedurii. El atacă procedura scrisă și raționamentul bartolist, încălcând metodele logice ale vremii prin care adevărul putea fi aflat – *non multam sed multum*. Într-un final, după un monolog care critică aspru pe juriștii vremii, convoacă pe pârât și pe reclamant, punându-le în vedere să spună adevărul și numai adevărul, subliniind că *în fața judecății nu trebuie să umbli cu înșelăciuni*.

Față de părintele său, judecătorul filozof, adept al dreptății fondate pe precepte biblice, Pantagruel este un timid procedurist care preferă înfățișarea părților în fața instanței pentru aflarea adevărului, respinge ideea unui probatoriu prea alambicat și, prin înțelepciunea sa, constată că datorită numeroaselor amânări, termenul rezonabil în care instanța se putea pronunța asupra cauzei a fost demult depășit (ceea ce se resimte și din remarcă ironică de la început – *Domnilor, cei doi seniori care se judecă sunt în viață? / Da!*). Pantagruel utilizează o procedură civilă incipientă, dar nu judecă strict după litera legii : temporizarea corectă a instanței de judecată, emiterea la timp a unei decizii sunt părți componente ale înțelepciunii judecătorului, tot atât cât cunoașterea legii și raționamentul logic. Pantagruel nu este un formalist, debarasându-se imediat de pietrele de moară reprezentate de probele în exces aduse de părți (ne-am putea întreba dacă astăzi el nu ar fi un teoretician al teoriei abuzului de drept). Pantagruel pune mai presus de orice securitatea juridică a procesului instituind de asemenea o primitivă poliție a ședinței de judecată, dar și o formă de mărturie mincinoasă atunci când confruntă pe cei doi seniori. Ceea ce evită este tocmai modalitatea de dovedire prin probe scrise, care îi poate fi fatală întrucât punerea față în față a doua părți aflate în contradicție nu înseamnă în mod automat stabilirea adevărului. O cercetare prealabilă a cauzei însoțită de o analiză sumară a materialului probator ar fi fost ideală (Într-o speță de altfel destul de vizibilă privind obiectul - o slujnică care aducea ouă la târg pentru a le vinde este prinsă într-o revoltă în urma căreia acestea se sparg). Pedepsa lui Pantagruel este pe măsura faptei, întrucât procesul are și un volet penal, obiectul inițial al acestuia fiind denaturat de acuzele și insultele dintre cei doi seniori. Instanța va hotărî în final o compensație cu titlu de daune-interese moratorii constând în *trei hârdaie de iaurt mirodenit*. În plus, judecătorul Pantagruel nu dispune cheltuieli de judecată, părțile plecând extrem de mulțumite.

Judecata pantagruelică are mai mult alura unui sfat popular de judecată, în care învățatul are un loc de cinste, decât cea a unui proces modern. Judecătorul Pantagruel marchează o evoluție a ideii de proces în comparație cu judecătorul Gargantua.

5. Gargantua versus Pantagruel

O nouă întrebare ia astfel naștere : care dintre cei doi se apropie mai mult de ideea de judecător modern, care se ghidează după litera legii și a dispozițiilor procedurale ? Vom prezenta comparativ prevederile legale ale Codului de Procedură civilă francez și român, pentru a afla în tiparele cărui cod se încadrează mai bine personajele noastre. În ceea ce privește dreptul la un proces echitabil și în

termen optim și previzibil, Gargantua pare mai eficace decât fiul său Pantragruel care se aseamănă cu un judecător de apel venit să caseze și să îndrepte o situație juridică a cărui termen este nerezonabil (art. 6 din C.proc.civ. francez/ art. 6 din C.proc.civ. român / articolul 6§1 Convenția Europeană a Drepturilor omului). Vom observa că niciunul nu respectă principiul independenței și imparțialității instanței, prevăzut de art. 9 din Hotărârea 328/2005 privind Codul deontologic al judecătorilor și procurorilor, consfințit în jurisprudență prin deciziile Curții Europene a Drepturilor Omului (**Ruiz-Mateas c/ Spaniei din 23 iunie 1993**)¹¹, Consiliului de Stat francez (CE, **Petit**, 12 octombrie 2009, Rec. P. 267, concl. Guyomar)¹² dar și a Curții de Casație franceze (Cass.civ., Assemblée plénière, 24 novembre 2000, Bulletin n°10, BICC du 15 janvier 2001)¹³. De asemenea, niciunul dintre protagoniștii noștri nu aplică principiul judecării în baza dispozițiilor legii, consfințit la art. 5 din C.proc.civ. francez, respectiv art. 7 din C.proc.civ. român. Pantagruel reliefează în mod firav principiul contradictorialității, în timp ce Gargantua nu îl respectă (art. 14 din C.proc.civ. român, respectiv art. 16 din C.proc.civ. francez). Pantagruel este cel care dă cuvântul părților pentru a se apăra, ceea ce Gargantua nu face; pe cale de consecință Pantagruel reușește să respecte în parte dreptul la apărare (art. 13 din C.proc.civ. român, respectiv art. 18 din C.proc.civ. francez), consfințit în jurisprudența franceză prin decizia Consiliului de Stat din 5 mai 1944, **Dame veuve Trompier-Gravier**)¹⁴.

Principiul accesului liber la justiție își găsește o corolară prin faptul că procedura de judecată se desfășoară *in plenum*, teoretic oricine putând participa, dacă justifică un anume interes (articolul 5 din C.proc.civ. român, articolul 3 din C.proc.civ. francez). Principiul disponibilității, care semnifică că procesul civil este pornit la cererea celui interesat și care este titularul dreptului dedus judecării (menționat la art. 192 alin. (1) din C. proc.civ. român: *Pentru apărarea drepturilor și intereselor sale legitime, orice persoană se poate adresa justiției prin sesizarea instanței competente cu o cerere de chemare în judecată. În cazurile anume prevăzute de lege, sesizarea instanței poate fi făcută și de alte persoane sau organe*, articolul 14 din C.proc.civ. francez) se observă în speța supusă judecării lui Pantagruel, datorită sesizării făcute de Pupândos înspre pârâțul Soarbezeamă.

6. Concluzii

Credem, în consecință, că deși incipient în materia procedurii, Pantagruel își depășește tatăl. Astfel rațiunea, înțelepciunea și judecata fondate pe baza legii și a regulilor de procedură reprezintă atributele judecătorului complet. Putem

¹¹ Decizia poate fi consultată online la CEDH, 23 juin 1993, Ruiz-Mateos contre Espagne, req. n°12952/87 — Revue générale du droit

¹² Decizia poate fi consultată online la <https://www.conseil-etat.fr/arianeweb/#/view-document/?storage=true>

¹³ Decizia poate fi consultată online la <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007041544/>

¹⁴ Decizia poate fi consultată online la Conseil d'État, 5 mai 1944, Dame veuve Trompier-Gravier - Conseil d'État

conchide că Gargantua este protomodelul judecătorului înțelept, în timp ce fiul său Pantagruel este judecătorul procedurist incipient. Pe cale de consecință este necesar a se sublinia că un judecător nu trebuie să fie numai înțelept și abil, ci trebuie să cunoască îndeaproape legea și să respecte procedura. Simpla înțelepciune a magistratului este insuficientă, căci, deși atribut important, ea face parte din domeniul legendelor și miturilor, a operelor literare precum cea pe care am analizat-o în acest articol. La baza formării unui bun judecător stă cunoașterea temeinică a legii și regulilor de drept, a contextului social, a științelor socio-umane. Cunoașterea legii și aplicarea ei sunt, în final, o formă de înțelepciune a magistratului.

Referințe:

I. Cărți și coduri:

- Călinescu G. , *Estetica basmului*, Editura pentru Literatură, București, 1965.
Giraud Y. și Balmas E. , *Histoire de la littérature française – De Villon à Ronsard, XVe – XVIe siècles*, Nouvelle édition révisée 1997, GF Flammarion, Paris, 1997.
Rabelais Fr. , *Gargantua și Pantagruel*, traducere Ileana și Romulus Vulpescu, Editura Tineretului, București, 1968.
Rheims M. , *Infernul curiozității*, traducere Baconsky Leon, Editura Meridiane, București, 1987.
Vianu T., *Dicționar de maxime comentat*, ediția a-II-a, Editura Științifică, București, 1971.
*** , *Code civil annoté*, édition 2017, Dalloz, Paris, 2017.
*** , *Code de procédure civile annoté*, édition 2017, Dalloz, Paris, 2017.
*** , *Codul civil, Codul de procedură civilă*, Editura Hamangiu, București, 2024.

II. Resurse online:

- Baza de date ArianeWeb a Consiliului de Stat al Republicii Franceze, [https:// www.conseil-etat.fr/arianeweb/#/recherche](https://www.conseil-etat.fr/arianeweb/#/recherche)
Légifrance - <https://www.legifrance.gouv.fr/>
Révue Générale du Droit - <https://www.revuegeneraledudroit.eu/>